

Hadas Miklós¹

A monológok elé

A szociológia alapkérdése, hogy a társadalmi struktúra miképpen határozza meg a közösségekbe szerveződő egyének cselekedeteit. E viszonylat megragadása érdekében vezette be Pierre Bourdieu a habitus fogalmát, mely a strukturálisan kondicionált, tartósan rögzült, nem tudatos, nem reflektált, inkorporálódott beállítódásokat jelöli. Ilyen például a testtartás, a nyelvhasználat, a beszédmód, vagy az, hogy az emberek mikor, hol és miért érzik otthonosan magukat, illetve mitől félnek, mit szégyellnek, minek örülnek, és így tovább. Pályája vége felé Bourdieu többször is használta a diverzifikált/hasadt habitus fogalmát, halála azonban megakadályozta, hogy kidolgozzon egy diszpozíciók pluralitásával kapcsolatos elméletet. Ezt az irányt folytatva magam is kísérletet tettem a habitusfogalom árnyalására. *Outlines of a Theory of Plural Habitus: Bourdieu Revisited* (Routledge, 2022) című könyvemben amellet érvelek, hogy a habitus kontextusfüggő, vagyis a diszpozíciók a változó strukturális kényszerek hatására átalakulhatnak az életút során. Megközelítésem egyik újdonsága, hogy a plurális habitus létrejöttét összekapcsolja az átmeneti rítusok (diplomaszerzés, keresztelő, állampolgárság megváltozása, házasságkötés, szülővé válás, orvosi diagnózis stb.) életutat strukturáló hatásával. Azt is feltételezem, hogy az emberek nem csupán a Bourdieu által tételezett osztályhabitussal, hanem más habitusdimenziókkal is rendelkeznek, vagyis joggal beszélhetünk nemzeti, nemi, életkori, vallási, regionális (stb.) diszpozíciókról. Megközelítésem további újítása, hogy igyekszem a beállítódásokat egy erősség-, illetve tartósságskálán is értelmezni.

2022-ben a magyarországi Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Hivatalhoz benyújtottam a 143 610-es számú pályázatot *A plurális habitus mintázatai a romániai és szlovákiai magyar kisebbség körében* címmel, melyet az anonim bírálók támogatásra méltónak minősítettek. Kutatásommal egy ambiciózus elméleti célt kívántam elérni. Arra törekedtem, hogy a lehető legmélyebbre hatoljak a habitusok szociológiai interpretációjában. E célkitűzésből fakadt kutatásom empirikus alapkérdése, nevezetesen, hogy a Szlovákiában és Romániában kisebbségi helyzetben élő magyarok diszpozícióinak egyes dimenziói hogyan változnak az eltérő strukturális és kontextuális kényszerek hatására. Hangsúlyozandó, hogy sem a regionális, sem a kisebbségkutatások nemigen használják a habitus fogalmát, mivel többnyire az identitás kategóriájával operálnak. Budapesti magyar emberként sok évet töltöttem romániai és szlovákiai magyarok között, mi több, tizenhét éve részben Szlovákiában élek egy túlnyomóan magyar többségű faluban. Így kívülről és belülről is tudok azonosulni a helyiekkel. Egyik meghatározó tapasztalatom, hogy ismerőseim és barátaim más emberként viselkednek, ha saját falujukban érintkeznek a szomszédokkal, ha a városban többségi nyelven intézik ügyes-bajos dolgaikat, vagy ha magyarországi rokonaikat látogatják meg.

¹ Szociológus, egyetemi tanár, az MTA doktora, az ELTE Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont külső munkatársa. E-mail: hadas.miklos@elte.krtk.hu

Eredetileg mintegy hatvan életút-mélyinterjú elkészítését terveztem, egyenként körülbelül két-három óra időtartamban. Menet közben azonban rájöttem, hogy gyakran jóval hosszabb időre van szükség ahhoz, hogy az egyéni léthelyzetek mikrovilágának sűrű interaktív viszonyait rekonstruálhassuk. Úgyhogy nemcsak potenciális beszélgetőpartnereim száma kezdett el gyarapodni, hanem a beszélgetések is egyre hosszabbak lettek, mivel interjúalanyaim sokszor maguk jelezték, hogy még sok mondanivalójuk volna. Végül az elkészült interjúk egyharmada hosszabb lett tizenkét óránál, két beszélgetés pedig a húsz órát is túllépte. Magam is meglepődtem, amikor azzal szembesültem, hogy a korábban tervezett százhusz-százötven órányi mélyinterjú helyett háromszáznyolcvan órányi felvételt rögzítettem. Ehhez a korpuszhoz járultak a terepmunka során készített kutatási jegyzeteim, melyek között sajátos alműfajt képeztek a romániai autóstopposokkal folytatott beszélgetések.

Az interjúk befejeztével azonban még messze nem ért véget a munkám, mivel a legértékesebb, legrámaibb, legérdekesebb hosszú beszélgetésekből monológokat készítettem. Az *Erdélyi Társadalom* jelen számában közölt két monológ is ezek közé tartozik. E narratívák révén mindenekelőtt azt kívántam érzékeltetni, hogy a tágabb társadalmi környezet miképpen kondicionálja a mindennapi életet, illetve hogyan hat az egyéni diszpozíciókra. A családi, párkapcsolati, szakmai és baráti viszonylatokról szóló részek kapcsán az lebegett a szemem előtt, hogy megjeleníthessem a plurális habitusok időbeli átalakulásának (diakron dimenzió) és mindenkor jelenbéli szituációkba ágyazottságának (szinkron dimenzió) tágabb társadalmi kontextusát. Ezen kívül az is fontos volt számomra, hogy az etnikai alapon szerveződő viszonylatok osztálydimenziója mellett a dzsender- és térbeli beágyazottság összetevőit is figyelembe vegyem. Más szóval, a kisebbségi léthelyzet interszekcionalitását is megkísérletem beemelni a vizsgált relációk körébe. Arra is törekedtem, hogy ezek a narratívák egyszerre legyenek érdekesek, pontosak, hitelesek, valamint nyitottak a további tudományos interpretációk számára.

Megközelítem logikája magától értetődő módon összhangba volt hozható a szubjektív emlékezés élettörténeti perspektívájával. Kérdéseimmel arra ösztönöztem beszélgetőpartnereimet, hogy reflektáljanak az életútjuk során létrejött viszonylatokra, különös tekintettel az interakciók diszpozicionális összetevőire. Partnereim kiválóan ráéreztek arra, miképpen tehetik reflektálttá reflektálatlan beállítódásaikat, és kvázi társkutatókként vagy – élesebben fogalmazva – kutatói szándékaim cinkosaiként rekonstruálták mindennapi interakcióik ama dimenzióit, amelyek korábban el voltak zárva nem csupán a külső tekintet, hanem olykor saját reflexív tudáshorizontjuk elől is. E hosszú beszélgetésekből úgy hoztam létre jóval rövidebb (maximum ötvenezer leütés terjedelmű) narratívákat, hogy a végső változatból magamat kiretusáltam. Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy önmagam eltüntetése lényegében nem volt más, mint egy retorikai trükk (hiszen én fogalmaztam meg a kutatási kérdéseket, én irányítottam a beszélgetéseket, és én készítettem az interjúk leiratait a felvételekből). Mindazonáltal meggyőződésem, hogy ennek az eljárás módnak prózapoétikai szempontból meghatározó jelentősége volt, hiszen így szabadabb és koncentráltabb módon alakíthattam a narratíva tempóját, ritmusát, valamint nyelvi és szerkezeti dinamikáját. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az esztétikai szempontok érvényesítésével tágítani igyekeztem a potenciális értelmező perspektívák körét. Szemem előtt mindenekelőtt a két világháború közötti magyar népi írók legjobb művei lebegtek, de említhetném Donna Haraway tudományos prózáját is.

Tapasztalatom szerint a hosszú beszélgetések erősítették a közöttünk kialakult bizalmat, s ezáltal a „társkutatói szimbiózis” kialakulását. Ennek beteljesedéseként fogtam föl a monológok véglegesítése kapcsán folytatott egyeztetéseket is, melyek során három elemzői és megismerő perspektívát érvényesítettünk. Mindenekelőtt saját, bourdieu-i paradigmába ágyazott szociológiai perspektívám volt meghatározó, melyből a kutatási kérdések fakadtak. Ha tetszik, én adtam a kezükbe a nagyítót, amellyel közelebbről is megvizsgálhatták ama dimenziókat, amelyekhez csak nekik volt hozzáférésük. E második perspektíva a eseteként értelmezhetők azok a közös tevékenységek, amelyek során bekapcsolódhattak a kutatás további menetét meghatározó ismeretelméleti és módszertani döntések meghozatalába (például amikor valaki az interjúfolyamat közepén azt javasolta, hogy a névvel vállalt monológ helyett anonim narratíva szülessék a beszélgetésből). A harmadik perspektívát az a tevékenység jelentette, melynek során a monológ végső változatát közös egyeztetéssel hoztuk létre. Ily módon a hosszú beszélgetések során képesek lettünk *kölcsönösen egymásra hangolódni*, vagyis létrejött közöttünk az a sajátos viszony, amit Alfred Schütz a társadalmi kapcsolat alapjának tekint, és amelynek ideáltipikus modelljét a közös zenélésben véli föllelni.

Budapest, 2025. november 25.